کتێبی (ئیدیۆم لە ڕواندز و دەوروبەری) چەند سەرنجێك.. یاسین برایم

کۆکردنەوەی فۆلکلۆر، کارێکی پیرۆزە و جێگای بایەخە. بەداخەوە، هێشتا ئێمەی کورد، وەکوو پێویست ئاوڕمان لەو گەنجینە زەنگینە نەداوەتەوە، لە لایەکی تریش، کەسانی دڵسۆز و خەمخۆریش بەم کارە هەستاون و باوەشیان بۆ ئەم لایەنە کردۆتەوە. هەر دەڤەرێکیش، ڕەنگە خاوەن تایبەتمەندی خۆی بێت و جیا بێت لە دەڤەرێکی تر، لەم ڕووە کورد دەوڵەمەندە لەو ئەدەبە زارەکییە. دەڤەری ڕواندزیش، وەك دەڤەرێك، هەر لە کۆنەوە لانکەی شارستانیەت و مرۆڤایەتیی بووە، ڕەنگە بوونی ئەشکەوتی شانەدەریش، ڕاستییەکی حاشاهەڵنەگر بێت. بەدەر لەوەش شاری ڕواندز، شارێکی کۆن و خاوەن و مێژووە. لە ڕووی ئەدەبیی زارەکیش، هەندێك داستان و حکایەت و شیعر و پەند و گۆرانی و حەیران و لاوك و مەتەڵ و پەند و ئیدیۆمی خۆی هەیە. لێ تا نهێش، دەست بۆ ئەم لایەنە نەبردراوە. ڕەنگە یەکەم کەس لەم دەڤەرە، دەستی بۆ برد بێت (مەعرووف جیاوێك) بێت. ئەو کۆمەڵێك پەندی پێشینانی بە چاپ گەیاند، ئەگەر چی پەندەکان گشتی بوون، نەك تایبەت بە دەڤەرەکە. لە حەفتاییەکانیش، (عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی)، کۆمەڵێك مەتەڵ و شیعر و چیرۆکی و پەندی پێشینانی ئەو ناوچەیەی کۆکردەوە و جێگای دەستخۆشییە. مەغدیش ڕواندزیش، دەستی بۆ ئەم لایەنە برد و ئەفسانەی (شێتۆکە و بەئاقڵۆکە)ی بە چاپ گەیاند، کە بۆن و بەرامەی شارەکەی لێ دەهات، بەڵام مەرگ خەونە جوانەکەی ئەو فۆکلۆردۆستەی نەهێشت.

کتێبی (ئیدیۆم لە ڕواندزی و دەوروبەری)، لە لایەن سەنتەری هەندرێن بۆ زمان و توێژینەوەی کەلتووری لە زانکۆی سۆران. هەولێکی تری خەمخۆرانەی ئەو دەڤەرەیە. لە یەکەم نۆبەرەیان لە پڕۆژەی ئەدەبی سەرزاری و فۆلکلۆرناسیدا، کتێبێکی جوان و نایابیان پێشکێش کردووە. وەك دەزانیین، کتێبێك لەو بوارە، کاری شەونخوونی و گەڕان و لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوەی دەوێت. بۆ ئەمەش، هەر سێ مامۆستای بەڕێز، دڵسۆزانە و خەمخۆرانە، بۆ ماوەیێکی زۆر کارکرن لەم کارە جوانە، خۆشبەختانە، بەرگی یەکەمیان پێشکێش بە کتێبخانەی کوردیی کردووە. ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستییەیە، کە پێمان دەڵێن، ئەوە بۆ بەرگی دووەمیش، گەڕان و ماندووبوونی زێدەتر دەکەین تا ئەوانەی

ماون، کۆبکرێنەوە و لە فەوتان ڕزگار بکرێن. لێرەشدا، ئەوانەی خەمخۆری کارەکەن و ئەوانەی حەز بە خزمەتکردنی فۆلکلۆر و خزمەتکردنی ئەم دەقەرە دەکەن، ئێوەش قۆڵی لێهەڵبماڵن و هاوکاری ئەو سێ مامۆستا دڵسۆزە بکەن و کتێبەکە زەنگینتر بکەن. هەر کەس لەلای خۆی دەستی خێر بۆ ئەم پڕۆژە جوانە درێژ بکات، کە خزمەتی هەمووومان دەکات.

د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، لەسەر ئیدیۆم، دەبێژێت: ((ئیدیۆم دەربڕە و پێکهاتەیەکی تایبەت و ئاڵۆزە لە بەیکگرتنی هەندێك وشە و واتایەکی تایبەت پەیدا دەبێت کە لە مانا لە وشەکە نزیك دەبێتەوە. (1))) جا ئیدیۆمەکان، ئەگەر پەیڤێك بێ، گرێیێك، یان ڕستەیەکی جوان و بچووك و کورت و پوخت بێ. زۆر جار ئەو وتەیە، لە شێوەیی ئیدیۆم خۆی دەردەخات، وەك ڕستەیەکی ئیدیۆمی. جا ئەم دەربڕینە کەسێك ئاڕاستەی کەسێکی دیکە دەکات، بۆ ئەوەی مەبەستێکی تر بە بەرانبەر بگەیەنێت. هەر لە پێناسەی ئیدیۆمدا، (د. نەسرین)، دەڵێت: ((ئەوەیە کە ڕاستە و ڕاست ناوی شتێك نەبەیت، بەڵکوو ناوی شتێکی تر ببەیت کە پەیوەندیی بە مانای یەکەمەوە هەبێت، بۆ ئەوەی پیاو لە مانا باسکراوەکە بۆ مانا مەبەستە هێما بۆ کراوەکە بچێ… (2))) لە پێناسەیەکی ئاسان، زیاتر تێگەیشتن و زانیین، (عەبدولوەهاب کانەبی شەریف)، لەم بارەیەوە، دەڵێت: ((لە ئیدیۆمدا وشەیەك چەند وشەیەك یان ڕستەیەك، دوو مانا دەبەخشێ، یەکەمیان مانای ڕاستەقینەی خۆی، دووەمیان مانای (مەجازی) کە پێی دەڵێن ئیدیۆم. بۆ نموونە (کەر)، واتە: 1. ئاژەڵێکە. 2. واتای بێ عەقڵی بەکاردێت. ئەمە دەبێتە ئیدیۆم. مەبەستمان مانا ڕاستەقینەکە نییە، بەڵکو بۆ سەلماندنی قسەیێك و کار و کردەویێك بە مانای مەجازی بەکاری دەهێنین…(3))) مەرج نییە، هەموو پەندێکیش بخەینە خانەی ئیدیۆم، هەموو ئیدیۆمێکیش بە پەند لە قەڵەم بدەین. لەسەر ڕستەی ئیدیۆمی و پەند، ڕا و بۆچوونی زۆر لە خۆ هەڵدەگرێت و لێکۆڵەران قسەیان بۆ ئەم جۆرە ڕستەیە هەیە. ((هەندەك قسە هەنە لە ناو کوردەواری هەر چەندە پەندە پەند نیینە، بەڵام لە پەند کەمتر نینە. هەر قسە و لە کات و ساتی خۆی دەکرێت هەر قسەیێك جێگا و ڕێگای تایبەتی خۆی هەیە، هەندەك هەنە بۆ پێکەنین هەیە بۆ تووڕەبوون هەیە، ئامۆژگاریی ئەو قسە خۆشانەی لە ناو کۆڕ و کۆمەڵ دەکرێن، هەریەکەی ئامانجی خۆیان هەنە … (4))) ڕەنگە مەبەستی ئێمەش ئەوە نەبێت ئیدیۆمەکان لە ڕووی پێکهاتە و دروستبوون و ئەو خەسڵەتانەی، کە ئیدیۆم لە خۆی دەگرێت، باسبکەین، بەڵکو دەمانەوێت وەك خوێنەرێك، ئاوڕ لەو کتێبە بدەینەوە، (ئیدیۆم لە ڕواندزێ و دەوروبەری(5))،

کە مەبەستی ئێمەیە. دوای خوێندنەوە و دڵخۆشبوون بە هەبوونی ئەو جۆرە کتێبە. لێرەدا چەند سەرنج و تێبینی خۆم، دەخەمە ڕوو، بە ئومێدی ئەوەی سوودبەخش بێت و جێگای خۆی بگرێت.
یەکەم: دەبوایە ناونیشانەکەی، پەند و ئیدیۆم لە ڕواندز و دەوروبەری بوایە، چونکە بەشی زۆری ئەم کتێبە پەندە یان ئیدیۆمی ڕستەیین، بە نووسینی ئەم وشەیە، دەبووە ناونیشانێکی دروست بۆ کتێبەکە. ناونیشانی سەر بەرگەکەی (ئیدیۆم لە رواندزێ و دەوروبەری) نوسراوە.

وەکوو لاپەڕەی یەکەم و پێناسەی کتێبەکە بە دروستی نووسراوە. ڕواندزێ و دەوروبەری بەیەکەو بنووسرێت, لە بەرگەکە (و دەوربەری). پێویست ناکات بەو شێوەیە بنووسرێت.
دووەم: دەبوایە سەرجەم پەندەکان بە ڕێزبەندی ئەبجەدی، بە پێی پیتەکان ڕیزکرابانە، وەکوو وشەکانی ناو فەرهەنگ. بۆ نموونە، ئەگەر لە ئیدیۆمی (ئاهیان نییە)، دەبوایە لە پیتی(ئ) بنووسرابایە، ئێستا دەبێ هەموو پەرتووکەکە بگەڕێیت تا دەیدۆزیەوە، ئەم شێوازە ئاسانکاری بۆ خوێنەر دروست دەکات و یاسایێکی فەرهەنگیشە، دەکرا لەم کتێبەش پەندەکان و ئیدیۆمەکان لە یەکتر جیا بکرابانەوە. چونکە هەموو پەندێك، ئیدیۆم نییە و هەموو ئیدیۆمێکیش پەند نییە. نموونە: (کەری دڕزە، چاولەدەر، کونەسە، چڵدڕ، حیزی حیلەی، … هتد،) ئەمانە ئیدیۆمن، زۆر بە ئاسانی دەتواندرێت لە پەندەکان جیابکرێنەوە، پەندەکانیش دیارن.
سێیەم: هەندێك ئیدیۆم و پەند، شێوەی شیعریان هەیە، وەزن و قافیەیە، دەبێت وەکوو خۆی بنووسرێت، ئەمەش بۆ ئەوەیە، بە ئاسانی لەبەر بکرێت. بۆ نموونە:
پەندی104. دەڵێت: (هەتا سەر بژی، قون عاجباتیا ئەبینی)، ڕاستەیەکەی: (تا سەر بمینێ، قوون عاجباتیا ئەبینێ).
پەندی170. دەڵێت: (در مێشە لە گوش هەرەنیشی) ڕاستییەکەی: (در وەکی مێشێ، لە گوش هەرەنیشێ). لە ڕووی واتاوە وەکوو یەکە، تەنها ئاوازەکەی جیایە.
پەندی203. دەڵێت: (مەیمون بەخێ لە خێ نەبوو، خوریکەشی لێ هاتن)، ڕاستیەکەی: (مەیمون بە خێ نەبوو، خۆریکەشی لێ هاتبوو).
پەندی229. دەڵێت: (فەقیر لێ فەقیرە، با هەر برنج بەشیری بخوات)، ڕاستیەکەی (فەقیر لێ چی فەقیرە، با بخوات برنج بەشیرا). هەریر و باتاس برنجیان لێ دەچاند و خەڵکی گوندەکانی دەوروبەریش هەژاربوون. کاتێ هاتنە لای خانزادی میری سۆران، ئەو قسەیەی بە خەڵکە هەژارەکەی وتووە، وایزانیووە، وەکوو خەڵکی هەریر و باتاس،

برنجیان زۆره و شیری حەیوانیشان هەیە، با هەر برنج بەشیری بخۆن.
برنج بەشیر: خواردنێکی فۆلکلۆرییە.
پەندی282. دەڵێت: (قالب مێشی دەنگ گامێش)، ڕاستیەکەی (لە قالبی مێشە، لە دەنگێ گامێشە).
پەندی 371. دەڵێت: (مەگەڕێن لە کەکاڤارا، هەون لە چەقەرا)، ڕاستیەکەی (ڕامەمینێن لەڕەقەرا، یان (کەفەڕا_ کەفەڕ)، . وز هەوە لە چەقەڕا).
زۆر پەندی تری تێدایە، ئەوە لە مانا و ناوەڕۆکی پەندەکە کەم ناکاتەوە، بەڵام ئاوازی شیعری و کێش و سەروا بە پەندەکە دەبەخشێت، ئەمە ڕاستییەکەیە.
چوارەم: بەڕای خۆم هەندێکیان نووسراون، ئەمە لە ڕاستیدا نە پەندن و نە ئیدیۆمن، بەڵکو قسەی ئاسایین و کەسێك لە گوندێك یان دانیشتنێك وای وتووە، یان مێژوویان زۆر دوور نییە، بۆ نموونە:
پەندی213. دەڵێت: (ئەرێی میسریە). ئەو قسەیە لە هەشتایەکان پەیدابوو لە ڕواندز، کرێکارە میسریەکان زۆر کاسب بوون و دەهاتنە ڕواندز و هەموو کارێکیان دەکرد. ئەمە لە نێو گوندەکان بە گاڵتە بە خەڵکی گوندی (سەران)یان دەوت: میسری! واتە کاسب و خاوەن کاری جوان و ڕێك و پێك.
پەندی: 319. دەڵێت: (هەی پەکت خۆن). پارتی کرێکارانی کوردستان، لە دوای ڕاپەڕین لە دەڤەری ئێمە هەبوون و لەشەڕی براکوژیش لە دەوروبەری ڕواندزی لە 1993 بەسەرەوە، لە گوندەکانی ڕواندزی جموجۆڵیان پەیدابوو. ڕاستییەکەی، ئەو قسەیە هی مام قادڕی فەقیانەییە! کە پیاوێکی قسە خۆش بوو، بە گاڵتە ئەم قسەیەی کردووە.
پەندی517. دەڵێت: (ئەڕێی نەوەی پیرەخانێیە). پیرەخان: نەنکی منە و ناوی خانم جبرائیل (1927_2003) بووە و لەو ساڵانە ئەمری خوای کردووە، ڕاستە ئەو مامانێکی چالاك و ژنێکی ئازا و دەستوبرد و بەکارە بووە. منیش شانازی بەو ئافرەتە دەکەم و خەڵك باسی سیفەتە جوانەکانی دەکەن. منداڵەکانیشی ناسراون، بە تایبەتی کوڕی گەورەی، وەستا جبرائیل. بەڵام ئەمەش نابێتە ئیدیۆم، ڕەنگە تەنها لە ئاکێیان بەکارهاتبێت، ئەویش زیاتر وەك و توانج تێگرتن و گاڵتە پێکردن بەکاردێت بۆ نەوەکانی ئەو!
پەندی 307. دەڵێت: (سەرم بەخۆ سوڕاوە)، ڕووداوەکەتان نووسیوە، بەڵام ئەمە ئیدیۆم نییە، کەسێك لە ترسان ئەو قسەیەی کردووە، بەڵام کێ ئەو قسەیە بەکاردەهێنێت. ڕەنگە ئەم جۆرە قسانە زۆر بن، کەس نالێت.
پەندی 939. دەڵێت: (بەرمیلی هێنا سرەی)، هەر لە قسەیەکی تەنز

دەچێت. نەوت دابەشکردن و بەرمیل ڕیز کردنیش هەر ئەم ساڵانە پەیدابووە.
پەندی 955. دەڵێت: (هەر کەس لە جێی خۆی)، دیارە ئەم ڕووداوە بە پێی نووسینی ئێوە، لە گوندی ئاکۆیان ڕوویداوە، پێش ساڵی 1974. ئەمە نابێتە ئیدیۆم، ئەمە قسەیەکی خۆشە یەك لە شاییکەرەکە وای وتووە و ژنی لە دەست بووە. خۆتان دەزانن لە دەڤەری ئێمە خەڵکی ڕواندز و گوندەکانی حەزیان لە گاڵتە و قسەی خۆشە. وشە و ڕستەی تەنز و ناو و ناتۆرەی سەیر بە یەکتر دەڵێن، تەنانەت جنێودانیش کەلتوورێکی باوە. وەکوو قسەی (ڕواندزی کفتە دزی)، (هەولێری بە مریشکە کورکێ نەویری). ئەمانە ناچێنە خانەی ئیدیۆم. بەڵام ئیدیۆمیش هەیە تەنز و پێکەنیناوییە.
پێنجەم: ڕاستکردنەوەی چەند ئیدیۆم و پەندێك:
لە پەندی 54. دەڵێت: (مار لە خۆ نەبوو، میوانیش هاتن)، ڕاستیەکەی (مار لە خۆ نەبوو، میوانیش سەربار).
لە پەندی 216. دەڵێت: (چێردێشین و قەسکوان خواردن نەگۆترایە)، ڕاستیەکەی (چیردێشین و قەسکوان کرێشتن نەگۆترایە). قەسکوان دەکرێشترێت ئەوجا دەخورێت.
لە پەندی 101دەڵێت: (ژن هەندووە، مێرد لە دووە)، ڕاستیەکەی (مێرد هەندووە، ژن لە دووە).
لە پەندی94. دەڵێت: (ئەوەی گەڕا درا) ئەمە تەنها بۆ کیژەکی گەڕێك بەکاردێت، نەك منداڵ و ئافرەت. زیاتر بۆ ئەوانەی پەردەی کچینیان هەیە و هێشتا هەر کچن و شوویان نەکردووە، ئەگەر زۆر بگەڕێن ڕەنگە تووشی ڕووداوی دەستدرێژی و شتی وا بن.
پەندی 129 دەڵێت: (خوا تا سەرا نەبینێ بەفرێ ناوێتی)، پەندەکە دروستە، بەڵام لە خوارەوە وشەی سەران هاتووە، گوندێکە سەر بە قەزای ڕواندزە، لێرە مەبەستی گوندی سەران نییە، ئەم وتەیە لە بادینانیش هەیە، واتە خوا تا سەری مرۆڤ و بارودۆخی کەسەکەی نەبینێت، تووشی ئەو بارودۆخە نەخوازراوە نایێت. خوا هیچ کارێك بۆ هۆکار ناکات وەك خۆتان نووسیوە.
پەندی 417. دەڵێت: (ئەرێی عرووسە)، مەبەست کەسانی سوور و سپی و جوانە، بە تایبەتی ئافرەت، من بەم لێکدانەوەیە نالێم هەڵەیە، بەڵام ڕاستییەکەی، بۆ کەسی بێدین و زۆردار و بێویژدان بەکاردێت، چونکە لە جەنگی یەکەمی جیهانی یەکەم، لە ساڵی 1916 عرووسەکان (ڕووسەکان)، کوشتار و خوێنڕشتنێکی زۆریان لە ڕواندز کردووە، ئەو پەندە لەو کوشتن و کۆشتارییە هاتووە!
پەندی 537. دەڵێت: (خۆ مارێ ئەحمەد قەدڵی نییە)، ئەم پەندە ڕاستیەکەی ئەوهایە: (خۆ ئەحمەد قەدڵی موسڵێ نیم).

لە پەڕاوێز نوسراوە: ئەحمەد قەدۆ دەوڵەمەندێكی خەڵكی ڕواندز بووە. ئەگەر بڕوانینە ڕاستی پەندەكە دەردەكەوێت، كوردە وخەڵكی موسڵە و كەسێكی دەوڵەمەند و دەستڕۆیشتی موسڵ بوو. ناوی محەمەد عەبدولقادر بووە، خانەی ئەحمەد قەدۆی لە موسڵ بەناوبانگ بووە و مزگەوتێكیشان بنیات ناوە و لەشەڕی داعش، بەداخەوە تەقێندراوە. گویە یەكەم ترومبێلیش ئەوان هێناویانەتە موسڵ!(6)

خاڵێكی تر، وشەی قەدۆ لەنێو ڕواندزییەكان نییە، لە سلێمانی، كورتكراوەی قادر (قاڵە)یە و لە ڕواندزێ (قادۆ)یە، لە لای موسڵ و برا شەبەكەكان (قەدۆ)یە.

لە پەندی 540. دەڵێت: (شێتیان كرد و بە شێتیشیان باكردێ)، پەندێكیش هەیە، لە ڕاستیەكەی، ئەو زیاتر بەكاردێت، دەڵێت: (كەریان پێگا و بانگیشان لێ ڕاهاوێشت).

پەندی685. دەڵێت: (ئەرێی لە هەندوات ڕەبا دایە)، ئێوە نووسیوتانە: (ئەنجامی كارێكی جوانە لە لایەن كەسێك، دەبێتە هۆی سەرنجڕاكێشانی ئەوانی تر، كە لایان چاوەڕوان نەكراو بووە، بۆیە باوەڕی پێ ناكەن و بۆ كەسی تر دەگێڕنەوە). ڕاستیی ئەم پەندە، بە كەسێك دەوترێت: چەقۆ یان داسولكە و داسی تیژ بێت، لە تیژیان موو بكات، ئەمەی پێدەڵێن!

لە پەندی143. دەڵێت: (ماری لە بنەی هەریرە، جەم جەمەی نان و شیرە، ئەوی قامكانی…ە.)

ئەمە دەمەتەقێیەكە لە نێوان كوڕە شوانێك و بێریێك لە كاتی كوێستان و گەرمیان لە شوێنێك بە یەك دەگەن، مەڕ و ماڵاتەكەیان بەیەك دەگەن و تێكەڵاو دەبن. بە قسەی (حاجی ساڵح حەسەن ئاكۆیی) بێت كە بەشی زۆری تەمەنی خۆی بە شوانی بردۆتە سەر، ئەو بەسەرهاتە لە گەردەگەردێ ڕواندزێ بووە.

كوڕە شوانەكە، كیژێك دەبینێت و بەم شێوەیە دەڵێت:

مارم لە بنەی هەریرە

جەم جەمەم نان و شیرە

ئەوەم قاتۆری . یرە

كورەكە ئاماژە بۆ دەستی ڕاست دەكات و نیشانەی كیژەكە دەدات.

كیژەكەش یەكسەر بە تەنز، وەڵامی كوڕە شوانەكە دەداتەوە:

مارم لە بنەی ڕواندزە

جەم جەمەم نان و گۆرمزە

ئەوەم قاتۆری . وزە

ئەویش پەنجەكانی هەردوو دەستی بە شێوەی بازنەی پێشیانی شوانەكە دەدات.

ئەو كوڕو كیژە، هی ڕەوەندەكانی هەریر و ئەو دەڤەرە بووینە، كە

کۆچیان دەکرد، هەواریان لە گەردەگەرد و بێرۆ و ڕووباری کاولۆکان هەڵدەدا، وەکوو پشووێك دوای سەردەکەوتن. ساڵانە ڕەوەندەکان کوێستان و گەرمیانیان دەکردن، ئەمە ئەو بەلۆرەیە بووە هیچ لەگەڵ ئیدیۆمەکە و شرۆڤەکردنی ئێوە ناهێتەوە. ئەو جۆرە دەمەتەقێیانە لە نێوان، کوڕ و کچ لە شیعری فۆلکلۆری کوردی زۆرە و جنێو و تەنزیشی تێدایە.

پەندی66. دەڵێت: (خۆ زەویێ لەعلی خانێ نییە). ڕاستییەکەی: (خۆ میراتێ لە علی خانێ نییە). چونکە (عەبدوڵڵا پاشا)، هەموو میرات و سامان و زەوییەکانی دەشتی دیانا و هەریری، بۆ (سەعید بەگی) بەجێ هێشتن، کە ئەویش کوژرا، هەمووی بۆ ئیسماعیل بەگی تاقانە مایەوە، کاتێ ئەویش تیرۆر کرا، بۆ لەعلی خانێ و مستەفا ئاغا و ئەوانە بەجێ ماوە. حکوومەتیش دەستی بەسەر هەندێکی داگرت و زوو زووش هەندێك کەس پەیدا دەبن و داوای ئەو بەشە میراتە دەکەن.

پەندی492. دەڵێت: (کلی لە چاوێ مرۆیا کاتۆ) ڕاستییەکەی: (کلی لە چاوێ مردیا ئەکاتۆ).

لە پەندی124. دەڵێت: (صەی خۆ لێ بدات، ئاوەگرە بیت)، لە پەندی 523. دەڵێت: (صەی هار)، لە پەندی 737. دەڵێت: (سەگ ساحێبی خۆ نەناسیتۆ)، لە پەندی 793. (کونە صە)، لە پەندی 659. دەڵێت: (هێسکا بشکێنن گو کسۆکی تێدانە). من تەنها قسە لە سەر وشەی (صە، سەگ، کسۆك) دەکەم. ڕواندزی وشەی (سەگ) بەکار ناهێنن، وشەی (کسۆك) یان (سە) نەك (صە)، نازانم بۆچی بە (ص) عەربییتان نووسیوە، ((لە کوردیدا پێویست بە بەکارهێنانی (ص) نییە، ئەگەرچی لە هەندێ وشەی کوردیش وەك ئاخاوتن هەبێت، وەکوو: صباح و صوبحی و صاڵح و پاص و چۆندە… لە دەربڕیندا لە هەندێك وشەدا دەنگی (س) بووە (ص)، وەکوو: صۆدە و صەگ و صەڵتەنەت و صەڵەتە و صوڵتان و صاڵ… پێویستە هەموو ئەوانە، وەکوو(س) بنووسرێن و وەکوو ئەلەفۆنی دەنگی (س) مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت.(7))) خو ئەگەر بڵێین (سە) کێشە نییە. لە ساغکردنەوەی وشەکان زۆر جار ئەو کەسەی دەڵێت وشەکان دەگۆرن، یان بە شێوەی زمانی نووسین دەڵێن.

لە پەندی 312. دەڵێت: (ژنێ ئەگە مێرد نەبی، قونێ لە بە نانی دینی و ئەبا) و لە پەندی دواتر دەڵێت: (ئەگەر پیاو هەنجەتی بە ژنێ گرت، ئەرێ لە بەر نانی قونا داوێی). ئەو دوو پەندە پێچەوانەی یەکن و جارێك بۆ هەنجەتی پیاو، جارێك بۆ هەنجەتی ژن، من ناڵێم، ئەوی هی ئێوە هەڵەیە، لە پەندی دووەم (لە بەر نانی قونا داوێی). بۆ زانیاری قوون ناهاویشترێت، بەڵکوو بادەدرێت, زیاتر ئەوەی من بیستوومە و ئەوەیە: (خەسوێ کەیف بە بووکێ نەدەهات، دەیگۆ قوونا لەبەر نانی بادەدا). ئەم پەندە ڕەنگە بۆ

هەردووکی سەرەووە گونجاوتر بێت.
زۆر پەندی تر هەیە لە ڕووی نووسینەوە یان لە ڕووی لێکدانەوەی ماناکانیان کەموکورتی تێدایە.
شەشەم: لە دوا لاپەڕەی کتێبەکە نوسراوە: (جەواد محەمەد نەورۆز، لە دایکبووی ساڵی 1963) ڕاستیەکەی: (جەواد ساڵح نەورۆزە، باوکی ناوی محەمەد نییە، ساڵی لە دایکبوونی بریتییە لە 1957)(8).
حەوتەم: ئەو وشانە دەبێت لێکدراو بن، نەك بە جیا بنووسرێن، یان بۆشایی لە نێوانیاندا هەبێت:

شیر پیس : شیرپیس

دەست دڕ: دەستدڕ

لاق تیرێك: لاقتیرێك

چاومەلە بۆق: چاو بەلە بۆق، نەك مەلە بۆق!

پشیلەی حەفت ڕۆح: پشیلەی حەفتڕۆح

ڕدێن جوو: ڕدێنجوو

بنە پیتۆر: بنەپیتۆر

کەپ زورنا: کەپزوڕنا

پێ ڕەش: پێڕەش

وەجاغ کۆر: وەجاغکۆر

بابان کۆر: بابانکۆر

قوون فرە: قوونفرە

کدو شامی : کدوشامی

قوونکە جێسك: قوونکەجێسك

بێ ودم: بێودم

پێ حەبەش: پێحەبەش

پێ پان: پێپان

داوێن پیس: داوێنپیس

زۆر وشەی تریش بەم شێوەیە بەرچاو دەکەون و لە ئیدیۆمەکانیش زۆر وشە پێکەوە نووساون.
هەشتەم: پەندی 295 و 396 دووبارەیە (بووە گێرەی ئێمەرە کۆری).
نۆیەم: هەندێك وشە هەیە لە ڕووی نووسین و هەڵەی تایپ و هەتا خاڵبەندیش زۆر کەموکورتی تێدایە، واتە هەڵەی هەڵەچن و ڕێزمانی وخاڵبەندی. لە کاتێکدا، لە بەرگی کتێبەکە نووسراوە، سێ کەس هەڵەچنی بۆ کردووە، یەکێکیان خۆی خاوەنی کتێبی خاڵبەندییە، لەو بارەیەوە ئەزموونی هەیە، بۆیە نەدەکرا ئەو هەموو هەڵەیە ڕوویدات. لە خوارەوە ئەو وشانەم دەستنیشان کردوون، بەڵکو بۆ کتێبیی (pdf)، یان بۆ چاپی داهاتوو هەڵەکان ڕاستبکەنەوە.
پ10. هەڵە و نەنگی و ناتەوایی: لێرەدا وشەی(نەنگی) واتە شەرم،

دەبوایە (لەنگی) نووسرابوایە واتە ناتەواویی.

پ 29. دەخەنە دەخەڕوو: دەخەنەڕوو.

پ 35. کە لە کوردیدا، ئەو (کە)یە، زیادە.

پ 5. سروستی: سروشتی.

پ65. سوپاسگوزران: سوپاسگوزارن.

پ 65. پەشمانی: پەشیمانی.

پ66. مراتگری: میراتگری.

پ70. قەسە: قسە.

پ91. لە گەڵی دەڵێن: لەگەڵی دەڵێن. بە هۆی لێكجیاكردنەوەی (لە، گەڵی) ئەم ڕستەیە وەك جنێو لێهاتووە.

پ92. بەڕستەوخۆ: بەڕاستەوخۆ.

پ97. بە هیچ شتێك ڕازی نین، لە نێوان دوو بژاردەشدا بە هیچیان ڕازی نین. کە وتت بە هیچ ڕازی نین، کەواتە ڕستەی (لەنێوان دوو بژاردە بە هیچیان ڕازی نین)زیادە.

پ 116. ڕحەتە: ڕەحەتە.

پ120. سەرکەو توو: سەرکەوتوو.

پ126. گفتگۆی: گفتوگۆی.

پ146. پێوەر پێوەر نییە. پێوەرێك زیادە.

پ150. بەغداێش: بەغدایێش.

پ154. نا ڕحەتن : ناڕەحەتن.

پ158. هەڵسوکەتیان: هەڵسوکەوتیان.

پ170. پێیوانەیەکی: پێوانەیەکی.

پ176. هاتەووە: هاتووە.

پ177. بارامبەر: بەرامبەر، بەرانبەر.

پ191. قازانیان: قازانجیان.

پ192. ناگونێن: ناگونجێن.

پ205. هەڵسووکەوت: هەڵسوکەوت.

پ220. بزنی گڕ و: بزنی گڕوو.

پ221. پێی ئەویش پێی دەڵێت: وشەی (پێی)ی یەکەم زیادە.

پ227. کارکردن زۆر کەسێك: کارکردنی زۆری کەسێك.

پ228. دوایان: داوایان.

پ249. خواردێك: خواردنێك.

پ252. لە دەنیشتن و کوڕ: لە دانیشتن و کۆڕ.

پ255. هەڵدزبێرێت: هەڵدەبژێرێت.

پ262. ناهێڵنێنەوە: ناهێڵنەوە.

پ285. ئامێژگارییە: ئامۆژگارییە.

پ293. دەوسڕێن: دەسوڕێن.

پ300. سوژن: سووژن. لە پەندی 590. سووژن: سوژن. ئەگەر چی ئەم کێشەیە، هی دوو (وو) ڕووبەڕووی زۆربەمان دەبێتەو. بە ڕای خۆم بۆ هەندێك وشە لە ڕووی واتاوە کێشە دروست ناکات، وەکوو(سوژن و سووژن)، بەڵام بۆ هەندێکی تر هەڵەی مانای لێدەکەوێتەوە. لەم کتێبە، ئەم وشانەش بەرچاو دەکەون. وەکوو: (شو: شوو، قوت: قووت، توڕە، تووڕە، قون: قوون … هتد.) ماناکەیان دەگۆڕێت بە هۆی زیاد و کەمی پیتێك.

پ312. نزیی یەکترن: نزیکی یەکترن.

پ318. زیادەڕوەییە: زیادەڕەوییە.

پ341. ئەو کەسانەی کە لە کاتی خۆی، (کە) زیادە.

پ343. تفتی ناو دەمیان: تفی ناو دەمیان. بڕوانە (تفت و تف)، چەن مانای وشەکەی گۆڕیووە.

پ351. ڕووحگەورەیی: ڕۆحگەورەیی، ڕوحگەورەیی.

هاتە هاتێ بەرازی: هاتە هاتێ بەزاری.

پ361. بەرژەوندی: بەرژەوەندی.

پ365. برینج: برنج.

پ365. کەرێ یان: کەرێیان.

پ377. زانروە: زانراوە.

پ400. ئەکسانە: ئەو کەسانە.

پ419. کە کەتونەتە: کەوتونەتە.

ڕیبواران: ڕێبواران.

پ431. هەلۆسکەوت: هەڵسوکەوت.

مامەڵ: مامەڵە.

پ436. بۆ ئاوو: بۆ ئاو.

پ442. ساحبە: ساحێبە.

پ447. دەیبنی: دەیبینی.

پ452. دوست: دۆست.

پ462. داچرووو: دارچرووو.

پ468. ئاڕەستە: ئاڕاستە.

پ472. دەوڵمەند: دەوڵەمەند.

پ475. پیاوتیان: پیاوەتیان.

هێلە: هێلکە.

پ574. کونە فرە: قوون فرە.

پ583. کەسێکەکەدا: کەسێکدا.

پ585. دەربڕنی: دەربڕینی.

پ602. بە ئاڕاستە: بەو ئاڕاستە.

کە کەسەکە: (کە) زیادە.

کاریگەریگەر ترە: کاریگەرترە.
پ605. تووش: تووشی.
پ607. ئامەژەیە: ئاماژەیە.
پ608. گونهات دەگات: گوناهت دەگاتێ.
پ617. هەل و دەرفتەێك: هەڵ و دەرفەتێك.
پ621. نە بارن: نە باران.
پ624. بەرنبەر: بەرامبەر. وشەی (بەرانبەر) دروسترە!
پ640. قەڵە و : قەڵەو.
پ642. کەتۆتە: کەوتۆتە.
پ667. توانانی: توانای.
پ677. شەیان: شەیتان.
پ677. سستت: سست.
پ686. ئەستمە: ئەستەمە.
پ699. دەسکەتێکیان: دەستکەوتێکیان.
پ724. بەڵنیان: بەڵێنیان.
پ735. بزمان: ڕەنگە مەبەستی بزمار بێ، لەگەڵ قافیە پەندەکەش دێتەوە!
پ790. چاو مەلە بۆق: چاو بەلەبۆق. بەل: مانای فرە و گەورە. مەبەستی مەلەبۆق نییە، کە جۆرێکە لە مەلەوانی!
پ807. بێسەرووبەر: بێسەروبەر.
پ809. قۆڵ: مانای قۆڵی کراس دێت، باسك. نەوەك کە ئێوە نووسیوتانە بۆ قۆڵایی. قووڵ: واتە قۆڵایی.
پ819. زەیا: زەلیل.
پ845. قزەون: قیزەوەن.
پ857. نانی ئیللەلڵایێی، نانی ئیلاهییێ. ئیلایێ.
پ869. لەناو خەڵیدا: لەناو خەڵکی دا.
پ879. لەو قورشیەی: لەو قوڕەی.
پ921. سە بە بەڵا: سەر بەبەڵا.
پ955. قازانێکیان: قازانجێکیان.
پ972. گفتە: کفتە.
پ976. هوڵدەقورتێنن: هەڵدەقورتێنن.
پ992. نا ڕکییە: ناڕێکییە.

دەیەم: هەڵەی پەڕاوێزوکان

سماسل: سمایل ل17.
ئەسعد حدۆ: ئەسعەد عەدۆ.
(لەعلی خان لە دوای مردنی کوڕە تاقانەکەی خۆشی بۆ ماوەیەکی کەم،

کۆچی دوایی کرد.) لەعلیخان لە ساڵی 1968 کۆچی دوایی کردووە، ماوەیەکی زۆرە، (35)ساڵ دەکات. ئەم ماوەیەش کەم نییە بەقەد تەمەنی کوڕەکەیەتی.

پێی ە وەی: بێئەوەی، ل21.

گوزە: گۆزە، ل27.

تەڵا قۆ: تەڵاقی، ل70.

کەرترینی: کەرتێینێ.

هەوارزی کەرترٍینێ: هەروازی کەرترینێ. ل135.

ئ ا کێیان: ئاکێیان. ل151.

ناحیەی وەتێی: ناحیەی وەرتێی. ل156

ڕەنگە زۆر وشە و گۆڕ و شتی تر هەبێت، هەڵەی تێکەوتووە، من هەر ئەوەندەم دەستنیانکردووە.

-______________

سەرچاوەکان:

1. ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، جەلال مەحمود عەلی، بەغدا، 1982، ل16.
2. هەمان سەرچاوە پێشوو. ل16
3. فەرهەنگی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، عەبدولوەهاب کانەبی شەریف، سلێمانی، 2005، ل5.
4. پەندی کوردی، حەمید ڕەشاش، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، 2020، ل7.
5. ئیدیۆم لە خواندن و دەوروبەری، هەڵمەت بایز، ڕێبوار عەبدوڵڵا، هێمن ڕەقیب، بەرگی یەکەم، سەنتەری هەندرێن بۆ زمان و توێژینەوەی کەلتووری، چاپی یەکەم، 2020.
6. حەمەد قەدری موسا، داناز عەبولڕەحمان، دیپلۆماتیك مەگەزین، 2019 /12/1.
7. ڕێنووسی خاڵبەندی، د. هەڵمەت بایز، سەنتەری هەندرێن بۆ زمان و توێژینەوەی کەلتووری/ زانکۆی سۆران، 2020، ل21_22.
8. وەستا ڕەجەب چەکسازی بلیمەت. جەواد ساڵح نەورۆز، ساڵی یەکەم، 2018، ل 263.